

Sociologie a mír

Na jaře 1987 se ve středisku Akademie věd NDR v Linowsee bei Rheinsberg sešli představitelé společenskovědní fronty z Bulharska, Finska, Holandska, Polska, Maďarska, Sovětského svazu, Československa a obou německých států na druhém mezinárodním sympoziu *Sociologie a mír*, které pořádal Institut sociologie a sociální politiky Akademie věd NDR. Půlstožka vědců věnovala své jednání různým aspektům mírového hnutí, společenských procesů spojených se zbrojením i s odzbrojením i možnostem konkrétního příspěvku společenských věd, zejména pak sociologie, k boji za mír, za odvrácení hrozby války.

Jednání zahájil a řídil prof. Gunnar Winkler, ředitel pořádajícího pracoviště. Ve svém úvodním slovu zdůraznil význam výměny názorů a vzájemného poznání vědců zabývajících se touto oblastí pro pochopení rozdílných stanovisek a možnost nalezení společné cesty všech, kteří mají skutečný zájem na odvrácení hrozby války, hrozby zničení všeho lidstva. Pozornost věnoval zvláštní úloze NDR a NSR v tomto procesu, nutnosti překonat historické důsledky skutečnosti, že z jejich území vzešly první i druhá světová válka. Konstatoval, že právě NDR a NSR by měly jít příkladem, jak mohou státy s rozdílným společenským zřízením spolupracovat v zájmu zachování míru.

Rozsáhlé zásadní vystoupení přednesl člen ÚV SED akademik Erich Hahn, ředitel Ústavu marxisticko-leninské filozofie Akademie společenských věd ÚV SED. Bylo věnováno vztahu ideologie a mírového boje, zejména otázce, v jaké míře je ideologie slučitelná s bojem za mír a jakou úlohu v něm může hrát. Autor přitom vycházel z Marxových myšlenek o ideologických formách, v nichž si lidé uvědomují protiklady svého života a v nichž tyto protiklady také vyjadřují. Postuloval tři základní rozpory charakteristické pro vztah ideologie k mírovému hnutí:

- rozpor buržoazní a socialistické ideologie, který vystupuje v různých jevových formách uvnitř kapitalistických zemí a na mezinárodní úrovni mezi socialistickými a kapitalistickými státy

- rozpor mezi buržoazním chápáním míru a buržoazním (imperialistickým) válečným myšlením

- rozpor mezi socialistickou mírovou ideologií a z ní vyplývající mírovou politikou, spojující se s částí mírového myšlení a protiválečných akcí na Západě, a mezi imperialistickou politikou, vycházející z buržoazní ideologie.

Z těchto rozporů plyne pro praxi dosud ne dostatečně reflektovaný závěr, že sice v soudobém ekonomickém systému kapitalismu existuje tendence k válce, reprezentovaná vojenskoprůmyslovým komplexem, ale nemůžeme ztotožnit všechny zájmy kapitalismu s tendencí k válce. Ta je totiž od svého ekonomického základu oddělena ideologickým zprostředkováním. K této myšlence se později přihlásil i prof. Tolstuchin ze SSSR.

Spojuje-li se ideologie s bojem za odvrácení světové války, je nutno se zaměřit na boj s buržoazní ideologií konfrontace, s válečnou psychózou, nikoli se snažit v tomto okamžiku zlikvidovat kapitalismus a jeho ideologii jako celek. V souvislosti s tím se E. Hahn zmínil o skutečnosti, že na Západě dochází k diferenciaci různých ideologických proudů, z nichž některé se distancují od hrubého antikomunismu a objevuje se i jeho nemarxistická kritika. Nelze ani mechanicky ztotožňovat antikomunismus s válečnou ideologií, existují i jednoznačně antikomunistické směry odmítající násilí i válku samu.

Akademik Hahn dále hovořil (stejně jako později řada dalších účastníků semináře) o potřebě nového myšlení. Upozornil na to, že zatímco ideologie se dotýká všech oblastí života, o novém myšlení to neplatí. Jestliže totiž v některých směrech a otázkách uvažujeme po novém a jsme ochotni připustit různá ideologická stanoviska, různé úhly pohledu, neznamená to, že jsme ochotni ke změnám či kompromisům ve všech oblastech. V otázkách války a míru však jednoznačně existuje potřeba nového myšlení, i když jeho pozice v socialistických a v kapitalistických státech není stejná – v jedněch má možnost bezprostředně vstupovat do procesu řízení, ve druhých má nové myšlení jen možnost ovlivňovat, působit na vládnoucí skupiny prostřednictvím nově myslících mas. Na tomto místě upozornil E. Hahn na myšlenky autorské dvojice A. Gromyko – V. Lomejko, obsažené v knize *Nové myšlení v jaderném věku* (česky Naše vojsko 1985).

Jak řekl prof. Hahn, ještě před deseti lety jsme si mysleli, že otázka míru a války je v marxismu vyřešena. Podstata sice zůstává jasná a vyřešená, ale praktické cesty, jak se ukázalo, zdaleka probádány nejsou. Nemí například rozpracována

otázka dialektického vztahu zájmů tříd a zájmů lidstva jako celku, skutečnost, že celé lidstvo je dnes objektem jaderné války, ale nikoli jejím subjektem a další související otázky. Plně rozpracováno není ani chápání úlohy násilí jako prostředku řešení fundamentálních rozporů.

Závěrečnou část vystoupení věnoval akademik Hahn úloze „obrazu nepřítele“ v ideologii i v mezinárodní politice. Klasický obraz nepřítele jako jednotné nediferencované síly neumožňuje nový přístup k mírové politice, vytváří psychologii nutnosti války, nemožnosti trvalého míru. Jako základní atributy klasického obrazu nepřítele uvedl hluboký subjektivismus, dělení světa na „říši svobody“ a „říši zla“ a v důsledku toho ztotožnění morálních hranic s hranicemi světů, typickým rysem je také nacionalismus s rasistickými prvky. Nepřítel je prezentován jako totální, aby se ospravedlnila totalita současné války, smazává se hranice mezi politikou a válkou, aby se psychologicky otupil odpor proti válce, a obraz nepřítele se přenáší z nepřítele vnějšího i na vnitřního. Proti tomu je nutno postavit takový obraz nepřítele, který by připouštěl možnost žít s ním v míru.

Vystoupení akademika Hahna vyvolalo bohatou a bezprostřední diskusi, která zdaleka nebyla jednotná. Z ní bylo nejzajímavější vystoupení prof. E. Hockeho, jednoho z přítomných zástupců Národní lidové armády NDR. Ten položil otázku — z marxistického hlediska přinejmenším netradiční: zda je vůbec nutné mít nepřítele a vytvářet jeho obraz, zda máme jako marxisté podporovat třídní nenávisť. Naším strategickým cílem není zničení kapitalismu, ale zachování světového míru a uvolnění sociálního pokroku, vytvoření skutečně demokratické společnosti. Obraz nepřítele by měl být zaměřen proti skutečným nepřátelům lidstva, proti těm, kdo ohrožují jeho existenci. Ani vůči těm by však neměl vytvářet slepou nenávisť.

Značná část jednání sympozia byla podobně jako na prvním setkání v roce 1984 (viz Sociologický časopis č. 4/1985) věnována problematice mírového hnutí jako celku i v jednotlivých zemích. Různými aspekty mírového hnutí se také zabývalo celodenní jednání dvou ze tří sekcí sympozia.

Vystupující hovořili o problematice struktury mírového hnutí, jeho vztahů ke hnutí dělnické třídy a k řadě dalších mimoparlamentních organizací (hnutí žen, ekologické hnutí, Lékaři za mír apod.). Závažná vystoupení k těmto otázkám přednesli zejména J. Švedkov (Ústav Spojených států a Kanady AV SSSR), U. Meier (Institut sociologie a sociální politiky AV NDR) a Ch. Butterwegge (Centrum pro marxistický mírový výzkum, NSR).

V navazující diskusi bylo poukázáno i na skutečnost, že v některých západních zemích se začíná projevovat rozpor mezi všeobecně demokratickým charakterem mírového hnutí a jeho zaměřeností proti monopolismu. V širších souvislostech se k tomuto problému vyjádřil i D. N. Tolstuchin (zástupce ředitele Institutu sociologických výzkumů AV SSSR), který řekl: „Podcenili jsme zkoumání mezinárodního vědomí. Ustálil se názor, že každý pracující světa je pro mír a každý imperialista je válečný štváč. Ono to tak zcela neplatí.“ Dokladem jsou třeba výsledky výzkumů veřejného mínění z let 1985–86, kdy přes polovinu obyvatel USA, mezi nimiž nutně je většina pracujících, podporuje zahraničně politickou orientaci Reaganovy administrativy, včetně konkrétních zbrojních opatření.

Z jiných pohledů se problematice mírového hnutí věnovali ve svých vystoupeních P. Šturma (Ústav státu a práva ČSAV, Praha) a O. Bittmann (Institut sociologie a sociální politiky AV NDR). První z nich analyzoval mezinárodně právní aspekty mírových iniciativ, druhý dopady politiky mírové koexistence na psychiku lidí.

Část příspěvků na sympoziu byla věnována konkrétním poznatkům o mírovém hnutí v jednotlivých zemích a regionech i s tím souvisejícím poznatkům o veřejném mínění.

K. H. Gensicke (Institut pro mezinárodní politiku a hospodářství NDR) a Ch. Butterwegge analyzovali situaci v Německé spolkové republice, G. Politt (Univerzita E. M. Arndta, NDR) se věnoval mírovému hnutí ve Skandinávii, D. N. Tolstuchin seznámil účastníky s výsledky výzkumů veřejného mínění v SSSR v konfrontaci s poznatků o veřejném mínění občanů USA. V této souvislosti vyzýval k širší a otevřenější výměně poznatků o odrazu problematiky války a míru ve společenském vědomí, včetně provádění mezinárodních srovnávacích výzkumů za účasti socialistických i kapitalistických států.

Československo bylo v této diskusi reprezentováno příspěvkem J. Herzmana a I. Tomka založeným na nejnovějších poznatcích Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, které nejen dokládaly mírumilovnost naší veřejnosti a její důvěru v možnost odvrácení války, ale dotýkaly se i otázek místa a úlohy mírového hnutí v socialistických zemích. Tato problematika je z teoretického hlediska dosud málo rozpracována a v důsledku toho mnohdy úspěšně zneužívána buržoazní propagandou

jak proti socialistickým zemím samotným, tak i k odvrácení mírového hnutí ve vyspělých kapitalistických státech od spolupráce s mírovými a společenskými organizacemi socialistického tábora.

Samostatnou pozornost věnovalo sympozium sociálně-ekonomickým aspektům zbrojení a odzbrojení. J. Balázsová (Ústav světového hospodářství AV MLR) upozornila na negativní důsledky snahy některých rozvojových zemí omezit závislost svých armád na dovozu zbraní, neboť budování národního zbrojního průmyslu vede k hluboké hospodářské závislosti a nenapomáhá přitom oživení vnitřní ekonomiky ani zlepšení sociální situace těchto zemí. A. Bönisch (Ústřední institut hospodářských věd AV NDR) se zabýval problematikou zachování míru z hlediska vzájemné závislosti států, podmíněné geograficky, hospodářsky a v důsledcích i sociálně. Netradiční myšlenky byly vysloveny o změnách v sociálních důsledcích zbrojení, spojených s rozvojem zbraňových systémů založených na nejmodernějších technologiích. Zbrojení vždy vedlo a vede k omezování přímých sociálních výdajů, při tradiční zbrojní výrobě ovšem byly tyto negativní dopady do značné míry kompenzovány rozsáhlým vytvářením nových pracovních příležitostí a růstem zaměstnanosti. V současné době však při vysoké robotizaci a někdy téměř laboratornímu způsobu výroby špičkových zbraňových systémů k žádné podstatné kompenzaci sociálních škrtů nedochází. V této skutečnosti lze spatřovat jeden z předpokladů k užšímu sepětí mírového hnutí například s odbory.

Sympozium bylo vedle převažujících praktických otázek mírové politiky a mírového hnutí zaměřeno i na problematiku rozvoje teorie v oblasti sociologie míru a mírového výzkumu. Účastníci poukazovali na dosud nedostatečný rozvoj sociologie míru, která je ve srovnání například se sociologií armády nejen výrazně méně etablována, ale disponuje i daleko menším teoretickým zázemím (například i na Světovém sociologickém kongresu v New Delhi byla sice sekce věnovaná sociologii armády, ne však sociologii míru).

Zásadní teoretická stanoviska na sympoziu vyslovil H. Steiner (Ústřední institut dějin AV NDR), který poukázal na některá bílá místa v teoretické reflexi daného problému:

- místo hledání společných prvků v přístupech marxistických a nemarxistických sociologů k otázkám míru a mírového hnutí byly nemarxistické koncepce často mechanicky ztotožňovány se sociálním darwinismem a teoriemi o původu válek v lidské agresivitě
- nedostatečně byla sociologicky reflektována antifašistická tradice
- málo jsou sociologicky analyzovány důsledky procesu zespolčňování, k němuž dochází (v různých formách) v obou společenských systémech.

V souvislosti s tím je nutno připomenout i diskusní vystoupení I. S. Vychrystjuk-Andrejevy (Ústav vědeckých informací ve společenských vědách AV SSSR) k otázkám nového myšlení a axiologické funkce sociální filozofie. V. Harle (ředitel Ústavu pro výzkum míru v Tampere, Finsko) upozornil, že ani mírový výzkum, ani mírové hnutí samo dosud nevypracovalo jasnou a konzistentní teorii mírové sociální akce a že sociologie by měla nejen k tvorbě takové teorie přispět, ale také odpovědět na otázku, jaké jsou sociální důsledky mírové aktivity.

Dobře připravené sympozium rozhodně přispělo k dalšímu vědeckému poznání v tak závažné oblasti, jakou je boj o mír. O to více můžeme litovat, že z dvaceti pozvaných společenskovědních odborníků z nesocialistických zemí se jednání zúčastnilo pouze šest.

I tak však bylo rokování velmi zajímavé, neboť umožnilo výměnu názorů a stanovisek vycházejících z různých světonázorových pozic.

Představitelé marxistické společenskovědní fronty byli jednoznačně aktivnější a od nich také vyšly rozhodující iniciativy pro další prohlubování mezinárodní spolupráce v mírovém výzkumu. Dominoval mezi nimi návrh sovětské strany na ustavení mezinárodního týmu pro výzkum veřejného mínění o otázkách války a míru za účasti marxistických i nemarxistických sociologů. Tento návrh se setkal u všech účastníků s pozitivním ohlasem a lze předpokládat, že třetí sympozium *Sociologie a mír*, které je plánováno na březen 1989, se bude moci zabývat i výsledky práce tohoto mezinárodního týmu.

Jan Herzmann
Ivan Tomek